

תוכן העניינים

1	הקדמה
5	פרק א "מוכה, עשוקה, פצועה, דרוסה": מקיאווולי והמשבר באיטליה
45	פרק ב "אחרי שהכול אבד": מאיש מדינה לאיש רוח
83	פרק ג "בבני האדם צריך לנהוג בנועם או לחסלם": טבע האדם, פוליטיקה ומוסר
126	פרק ד "שלום, שלום ואין שלום": מלחמה ושלום
175	פרק ה "תשוקותיהם של עמים חופשיים מזיקות לחירות לעתים נדירות": חברה, דת ומדינה
222	פרק ו "אמת לאמיתה היא שיש סוף לחייהם של כל הדברים בעולם": שאלת המשמעות
255	תודות
257	ביבליוגרפיה
275	מפתח שמות אנשים ומקומות

הקדמה

על חשיבותו ההיסטורית של ניקולו מקיאוולי אין צורך להרחיב. רבים רואים בו "מורה לרשע" ומדריך לעריצים; אחרים רואים בו את ההוגה הדמוקרטי הראשון. כך או כך, מקיאוולי הוא סמל. התרבות המערבית היא במידת מה תוצר של ניסיון מתמשך להתמודד עם שמו ועם תורתו. כמעט כל מדינאי ופוליטיקאי בכיר בארבע מאות השנים האחרונות הואשם במקיאווליזם. כמעט כל הוגה דעות חשוב במאתיים השנים האחרונות מצא, בשלב זה או אחר של חייו, שעליו לעסוק במקיאוולי. אנשי ציבור, אנשי רוח וחוקרים בתחומים שונים עדיין מוצאים ברעיונותיו השראה בחיפושם אחרי דרכים להחיות או לחזק את המסורות הפוליטיות בארצותיהם. מדי שנה מתפרסמים בעולם מאות רבות של מאמרים וספרים העוסקים בו וביצירותיו. לעומת זאת, בישראל יצאו לאור ספרים מעטים על מקיאוולי. ספר המציע לקורא העברי סקירה מקיפה של הגותו ושל כתביו, מעוגנת בקונטקסט היסטורי רחב, אין בנמצא.

היעדרו של מקיאוולי מהדיון התרבותי והפוליטי בישראל מהווה חסר של ממש. הגותו אינה בעלת חשיבות היסטורית בלבד. חלק מרעיונותיו רלוונטיים במאה העשרים ואחת אולי יותר מאשר בכל תקופה אחרת מאז המאה השש-עשרה. מקיאוולי מאתגר אותנו כיום ביתר שאת דווקא בגלל ההתפתחויות האחרונות בהגות המדינית ובפעילות פוליטית, ובראשן הניסיון לבסס את עליונותו של המוסר על הפוליטיקה. המגמה הכללית מזה כמה עשורים היא אנטי-פוליטית, ולמעשה מגלמת שאיפה לביטולה של הפוליטיקה כעיקרון מארגן של החיים הציבוריים. רבים במערב ובישראל רואים את הפוליטיקה כצינית, כוחנית, חסרת-עקרונות – "מלוכלכת", מעצם טבעה. בעיניהם, המאפיינים האלה הם שהופכים אותה לבעיה. גם מקיאוולי

תיאר כך את הפוליטיקה – אלא שלדידו המאפיינים האלה דווקא הם שעושים את הפוליטיקה לפתרון הטוב ביותר לבעיות הבסיסיות של החברה.

הנחת יסוד של הספר היא שהרלוונטיות של מקיאווולי אינה נובעת מכך שהוא חשף אמיתות נצחיות על טבע האדם ועל הפוליטיקה, ומכאן שתפיסותיו מעשיות גם כיום. הרלוונטיות נובעת בעיקר מן השוני והניגוד: מקיאווולי מציע לנו משנה סדורה לגבי מהותה וערכה של הפוליטיקה המאתגרת את התפיסות הרווחות כיום. תורתו החברתית-מדינית נשענת על ידע נרחב בהיסטוריה ועל ניסיון אישי עשיר בפוליטיקה ובדיפלומטיה. אין לנו ברירה אלא לקחת ברצינות את טענתו שמסקנותיו מבוססות על בחינה אמפירית של ההתנהגות האנושית כפי שהיא (ולא כפי שהיינו רוצים שתהיה). ביקורת רדיקלית משל מקיאווולי על אמונותינו בתחומי המדינה לא נמצא בשום מקום. היא מאלצת אותנו לבחון מחדש את אופייה של הפוליטיקה המודרנית.

מקיאווולי רלוונטי לנו מסיבה נוספת. לא במקרה התפתחו רעיונותיו באיטליה של סוף המאה החמש-עשרה וראשית המאה השש-עשרה. בעשורים אלה התחוללו תמורות מהגורפות והמהירות שידעה אירופה מאז נפילת האימפריה הרומית. תהפוכות אלה, שאיטליה עמדה במרכזן, יצרו שבר בהיסטוריה של היבשת ועיצבו את עתידה למשך מאות שנים. הגותו של מקיאווולי הבשילה בנסיבות אלה של עולם שיסודותיו התערערו, שהידוע והמוכר הפסיקו לשמש בסיס קוהרנטי להבנתו. מקיאווולי היה אחד מהראשונים להבין את משמעותם של השינויים ואת השלכותיהם. מחשבתו הפוליטית מציעה כלים לתפיסת המציאות בעולם המצוי בתנועה מתמדת, במעבר מואץ מעידן אחד לעידן אחר. מבחינה זאת מצבו דומה למצבנו, עולמו לעולמנו. קל לנו להזדהות אתו וללמוד ממנו על החיים ועל המחשבה בעתות של שינוי מהיר. וגם הוא עצמו בחייו ובמחשבתו משמש כדוגמה מאלפת ליכולות שלנו להבין עולם משתנה, אך גם לקשיים שהמשימה הזאת מעמידה בפנינו.

שני הקווים הבולטים האלה – השוני העמוק בין תפיסתו הפוליטית של מקיאווולי ובין התפיסות המקובלות כיום מצד אחד, והדמיון המסוים בעוצמת השינוי ההיסטורי מצד אחר – מעצבים את מבנה הספר. חלקו

הראשון, היסטורי וביוגרפי, ממקם את מקיאווולי בתקופתו ומתחקה אחר התפתחות המחשבה שלו משנות בחרותו ועד ימיו האחרונים, דרך הקריירה הציבורית העשירה שלו בשירות הרפובליקה של פירנצה, ובהתייחסות לאלפי התזכירים והמכתבים שכתב, ניירות עמדה, שירים ופואמות, מחזות, חיבורים ספרותיים והיסטוריים, והספרים הפוליטיים. מטרת החלק הזה לתת תיאור ממצה של האיש ופעלו, על כשרונותיו ופגמיו, ולהסביר – מבלי ליפול למלכודת הגאונות המייחדת – כיצד צמח אחד מההוגים המהפכניים ביותר בהיסטוריה של המחשבה המדינית.

החלק השני, ההגותי, מתמקד בשורה של נושאים. שני קריטריונים פשוטים שימשו לבחירתם: הנושאים תופסים מקום מרכזי בכתביו של מקיאווולי; הנושאים רלוונטיים גם לנו ותופסים מקום חשוב בדיון הציבורי בעולם המודרני. כל פרק מציג בהרחבה את תובנותיו של מקיאווולי בנושא הנבחר, מעמת אותן עם נקודות מבט מודרניות, ובוחן אותן על רקע ההיסטוריה – זו של 500 השנים שחלפו מאז מותו ב-1527, וזו שהוא עצמו בחן, במיוחד ההיסטוריה של רומא העתיקה. מטרת המהלך כפולה: להציג את אופני המחשבה והדיון של מקיאווולי בצורה קונקרטי, ולאפשר לו לאתגר את ההשקפות המודרניות שלנו, מבלי לוותר על עמדה ביקורתית כלפיו. שיטה זאת מזמינה את הקוראים לבחון כמה סוגיות מרכזיות של זמננו בצורה לא שגרתית – לחשוב עליהן בעזרת מקיאווולי.

במאה הארבע-עשרה התחילו מלכי צרפת להטיל מס ישיר (taille) על הנתונים. מיסים ישירים, קבועים, על כלל האוכלוסייה, היו דבר בלתי ידוע בימי הביניים. הנורמה בימי הביניים הייתה שהשליטים מממנים את עצמם ממקורותיהם שלהם, מנחלות הכתר ומנחלות השושלת. במקרה של מלחמה ניתן היה להצדיק הטלת מיסים ייעודיים לזמן קצר. מלחמות היו לרוב מקומיות וקצרות מועד ולכן היה אפשר לממן אותן כך. מלחמת מאה השנים הציבה אתגרים צבאיים ופיננסיים ללא תקדים, והאמצעים שנקטו המלכים כדי להתמודד עם האתגרים האלה היו גם הם ללא תקדים. הטלת המיסים הישירים והקבועים, לראשונה מאז נפילת האימפריה הרומית, הייתה יותר מחידוש. זאת הייתה מהפיכה. והיא הצליחה בזכות מלחמה שהמיטה אסון על צרפת במשך שנים ארוכות. מלחמה כזאת הפכה את הטלת המיסים למימון צבא להצעה שאי אפשר לסרב לה: הסכנה לחיים ולרכוש הייתה כה גדולה וכה מוחשית עד שיצרה בקרב האוכלוסייה נכונות לוותר על חלק מההכנסה כדי לא לאבד הכול.

המהפכה הובילה לסילוקם של האנגלים מאדמת צרפת. אבל סיומה המוצלח לא הביא לביטול המיסים. את הגלגל לא היה אפשר להחזיר לאחור. מלך צרפת היה עתה בעמדת כוח בלתי מעוררת, עם צבא חזק הסר לפקודתו. ההכנסה הגדולה והקבועה ממיסים אפשרה לו לממן את הצבא הזה, והצבא אפשר לו לאכוף את גביית המיסים בעת הצורך. נוצר מעגל קסמים של כפייה-גבייה. איש לא היה יכול לפרוץ אותו. שתי מרידות גדולות של אצילים ניסו ונכשלו. במאה החמש-עשרה השתחרר מלך צרפת מהגורמות הימי-ביניימיות, שלפיהן השליט יכול להטיל מיסים רק בעת מלחמה, נזקק לשם כך להסכמתן של אספות נציגים וחייב לבטל את המיסים בתום עונת הקרבות. צרפת הגיחה מתוך כור המצרף של מאה שנות לחימה חמושה בכמה מהכלים המאפיינים מדינה מודרנית. יותר מכל הממלכות האחרות באירופה, צרפת ממחישה את התובנה ההיסטורית שמדינות מודרניות הן תוצאה של מלחמות וסיבה של מלחמות בעת ובעונה אחת.⁵

5 Tilly, "Reflections on the History of State-Making", 3-83: 42 ראו גם
Finer, *The History of Government*, 1277

את היתרונות האלה – בהכנסה, בכוח ובחופש הפעולה – ניצל מלך צרפת כדי לעבור במהירות ממגננה למתקפה. בין 1477 ל-1488 סופחו שלוש טריטוריות גדולות: בורגונדיה, פרובנס וברטאן. ההצלחות האלה הרחיבו את תחומי שלטונו של המלך ושרטטו, כבר בשליש השלישי של המאה החמש-עשרה, את גבולותיה הנוכחיים (בקרוב) של צרפת. המלך, שבסוף המאה השתים-עשרה שלט מעשית רק על האזור שסביב פריז (Ile de France), שלט בסוף המאה החמש-עשרה על שטח של 450,000 קמ"ר, המדינה הגדולה ביותר במערב. עם סיפוח פרובנס, והודות לגמל החשוב של מרסיי, היא נהפכה גם לכוח ים-תיכוני – התפתחות שהעירה בשושלת המלוכה שאיפות רדומות ביחס לאיטליה בכלל ולממלכת נפולי בפרט.

ההשתקמות של צרפת והתעצמותה אחרי מלחמת מאה השנים איימו על כוחות אחרים במערב אירופה. הפחד הגובר מפניה דחף את שושלת המלוכה הספרדית ואת שושלת הבסבורג האוסטרית-גרמנית זו לזרועותיה של זו בניסיון ליצור משקל נגד. כמו גרמניה במאה העשרים, צרפת נהפכה לציר האסטרטגי של מערב אירופה: הענק שמסביבו נרקמות בריתות מדיניות שיעדן לכבול ולרסן אותה. כך נולד מאזן הכוחות, תופעה ותפיסה שאפיינו בהמשך את אירופה, סיפקו מקור בלתי נדלה לפיכחון ולצינינות, ואף יצרו ניגוד חד בינה ובין ארצות הברית.

בהתפתחות התופעה והרעיון של מאזן הכוחות באירופה טמונה אירוניה היסטורית. המושג נטבע באיטליה, ולא במקרה: חמישה כוחות מקומיים מובילים – ונציה, פירנצה, מילנו, נפולי והאפיפיור – יצרו מערכת מדינית שנועדה למנוע ממי מהם להתעצם ולהיהפך לדומיננטי בחצי האי.⁶ בין מאזן הכוחות באיטליה מצד אחד והפלישות של כוחות זרים שהפכו את איטליה לשדה הניסויים של מאזן כוחות מערב אירופי מהצד האחר, התקיים קשר סיבתי. מאזן הכוחות האיטלקי, שגובש בהסכם לודי (Lodi) ב-1454, נועד במפורש להשכין שלום בחצי האי.

6 המושג הופיע לראשונה בספרו של ברנרדו רוצ'אי על המלחמה באיטליה: Gilbert, "Bernardo Rucellai and Rucellai, *De bello italico*, 46-47, the Orti Oricellari", 101-31: 102.

למרות החשדנות ההדדית, המערכת הצליחה להבטיח יציבות מדינית באיטליה במשך ארבעים שנה. אולם השלום הארוך והעיסוק המתמשך בשימור מאזן הכוחות הסיטו את תשומת הלב של האיטלקים מההתפתחויות המדיניות והצבאיות מעבר לאלפים, ואף יצרו תחושת ביטחון מזויפת. אמנם, איטליה לא הייתה מנותקת לגמרי מהתחרות האלימה שהתנהלה בצפון אירופה, אולם היא לא התנסתה במבחנים התובעניים – בכסף ובדם – שצרפת, אנגליה וממלכות נוספות הועמדו בהם מאז המאה הארבע-עשרה. וכאשר הצבא הצרפתי, וזמן קצר אחריו הצבא הספרדי, פלשו לאיטליה, האיטלקים פגשו לראשונה בתוצרים של המבחנים האלה. ההפתעה הייתה גדולה ונראתה, מנקודת המבט האיטלקית, כתוצאה של שינוי חד, מהפכני, ומובן אך בקושי.

מעטים הטיבו לתאר את אופין הדרסטי של התמורות האלה, את התחושה של עידן חדש ושונה כל כך מקודמו, כפי שעשה זאת ידיד של מקיאוולי – ההיסטוריון והמדינאי פרנצ'סקו גוויצ'רדיני (Guicciardini, 1483–1540) בספרו על ההיסטוריה של פירנצה:

[הפלישה] הגיעה לאיטליה כמו שריפה משתוללת או מגיפה קטלנית, שלא רק שהפילה משטרים, אלא גם שינתה את צורות השלטון ואת אופני המלחמה. קודם לכן, כאשר היו באיטליה חמש מדינות מובילות – מדינת האפיפיור, נפולי, ונציה, מילנו ופירנצה – ביקשה כל אחת מהן לשמר את הקיים וניסתה למנוע שאחת מהאחרות תרחיב את גבולותיה ותתחזק כל כך עד שכולן תצטרכנה לחשוש ממנה. הן בחנו כל תזווה קטנה והקימו מהומה גדולה אפילו כאשר טירה קטנה החליפה ידיים. וכאשר כבר פרצה מלחמה, הכוחות היו מאוזנים כל כך, אופני המלחמה אטיים כל כך והארטילריה מסורבלת כל כך, עד שנדרש קיץ שלם כדי להטיל מצור על מבצר כלשהו ולכבוש אותו, כך שהמלחמות היו ארוכות והקרבות הסתיימו במעט אבידות. הדברים השתנו כליל בעקבות הפלישה של הצרפתים, כאילו מכוחה של סערה פתאומית; אחדותה של איטליה נקרעה לגזרים, והמחשבה והעניין בטובת הכלל נעלמו. לאחר שראו כיצד ערים, דוכסויות וממלכות הותקפו והתערערו, כל אחת מהמדינות נבהלה והתחילה לדאוג רק לענייניה ולא נתנה דעתה לכך ששריפה במדינה השכנה עלולה

להצית תבערה גם אצלה ולהרוס אותה. המלחמות נהיו עתה מהירות ואליםמות ביותר, ממלכות נהרסו ונכבשו מהר יותר מאשר נכבשו כפרים קטנים בעבר; המצור על ערים התקצר מאוד והושלם בתוך שעות וימים במקום חודשים; הקרבות נעשו עזים מאוד ועקובים מדם. ובניגוד לעבר, גורלן של מדינות לא נקבע באמצעות הסכמים ועל שולחן הכתיבה, אלא בשדה הקרב ועם נשק ביד.⁷

תחושת ההלם והמפלה העולה מדברי גוויצ'רדיני הייתה עזה כל כך משום שאיטליה בסוף המאה החמש-עשרה הייתה מעצמה כלכלית ותרבותית. בניגוד לאופי האגררי של אירופה שמעבר לאלפים, איטליה בשלהי ימי הביניים הייתה תרבות עירונית מתוחכמת. מבין עשר הערים הגדולות ביותר באירופה, שבע היו באיטליה. כארבעים אחוז מהאוכלוסייה התגוררו בערים, לעומת כעשרה אחוז בלבד בצפון-מערב אירופה. המרקם העירוני הצפוף, ורשתות המסחר שהתבססו עליו, העשירו את הערים האיטלקיות. אימפריית הסחר של ונציה – ניו יורק של אותם ימים – חלשה על הים התיכון. פירנצה הייתה מרכז פיננסי ויצרני מהגדולים באירופה. הערים ורשתות הסחר, על הקשרים ”הבינלאומיים” המסועפים שלהן, הצריכו מקצועיות והשכלה. המערכות השונות בערים האיטלקיות נזקקו לאנשי כספים רבים ומנוסים, למשפטנים ונוטריונים, ובאופן כללי ליודעי קרוא וכתוב. בראשית המאה החמש-עשרה היו באיטליה שלוש-עשרה אוניברסיטאות – יותר מבכל ארץ אחרת באירופה; ובניגוד לארצות אחרות, ההשכלה שהעניקו האוניברסיטאות האיטלקיות הייתה בעיקר במקצועות ארציים, ולא בתחומי דעת כגון הפילוסופיה והתיאולוגיה. שכבות יודעי הקרוא וכתוב והמשכילים באיטליה התרחבו עד מאוד. בוונציה, למשל, העסיק הממשל אנאלפביתים בהטבעת החותם על מסמכים רשמיים שיצאו מלשכת הדוג'ה, כדי להבטיח שמירה על סודיות. אך בראשית המאה השש-עשרה הופסק הנוהג כי לא נמצאו עוד אנאלפביתים בעלי חזות מכובדת מספיק. החברה העירונית שהתפתחה באיטליה בימי הביניים יצרה את

התנאים שאפשרו את הרנסנס. איטליה הייתה במאה החמש-עשרה למוקד התרבותי של אירופה. ההשכלה, הקדמה, העושר – כל אלה קסמו לאירופים רבים ומשכו את המוחות הטובים ביותר לבוא וללמוד בחצי האי. אותם אנשים חזרו אחר כך לארצותיהם וייבאו אליהן את הרנסנס. איטליה, אפשר לומר, כבשה את אירופה מבחינה תרבותית ואינטלקטואלית (עדיין לא מבחינה קולינרית). האיטלקים הרגישו עליונים על כל האחרים. את העמים ששכנו מעבר לאלפים הם כינו "ברברים". אולם "הברברים" האלה כבשו את איטליה. הפלישה הצרפתית ב-1494 ופלישות נוספות בשנים הבאות הציגו באכזריות את תחושת העליונות האיטלקית ככלי ריק. הפער הבלתי נתפס בין העוצמה התרבותית והכלכלית של איטליה ואפסותה הצבאית והמדינית מסביר את גודל הזעזוע של האיטלקים, את עומק ההשפלה והדכדוך לאחר שהצרפתים והספרדים הפכו את חצי האי למגרש המשחקים הצבאי והדיפלומטי שלהם, מבלי שהאיטלקים יוכלו לעשות דבר בעניין.

מקיאווולי, שהמשבר באיטליה והחיפוש אחר דרכים להיחלץ ממנו עמדו בראש מעייניו, לא רק קונן על הפער בין העליונות התרבותית של איטליה ובין חולשתה הצבאית והמדינית. הוא גם טען שהעליונות התרבותית היא אחת מהסיבות המרכזיות לחולשה זו. צבאות טובים, הסביר, מביאים ניצחונות; ניצחונות יוצרים שלווה וביטחון; ושלווה וביטחון מאפשרים פנאי ללמדנות ולהשכלה – ואין לך דבר שמשחית את רוח הקרב, את הקשיחות ואת העוצמה הצבאית יותר מעיסוקים אלה. הרומאים, הזכיר מקיאווולי, הבינו את הסכנה הנשקפת למולדת כאשר יוקרת הדברנות עולה על תהילת המעשים והמלחמות: קאטו "הזקן", שכינה את סוקרטס פטפטן ומרדן, דאג לסלק מרומא שני פילוסופים יוונים, בראותו שצעירי העיר נוהים אחריהם בהתפעלות.⁸ מקיאווולי ניסח כאן תיאוריה כללית, עם סימוכין מהעבר, אבל הוא כיוון לאיטליה של זמנו.

8 מקיאווולי, *היסטוריה של פירנצה (Astorie fiorentine)*, ה: 1, 519. *Opere*, להלן: כתבים. את האנגדוטה על סילוק הפילוסופים מרומא קרא מקיאווולי ככל הנראה אצל פלוטרכוס (חיי אישים, קאטו הזקן, 22 [עמ' 108-109]). שם גם מוזכרת דעתו של קאטו על סוקרטס.